

İhtilâller Döneminde Ermenilere Yönelik Rus Politikaları (1917-1918)

*Russian Policies Towards the Armenians during the Revolutionary Period
c. 1917-1918*

Enis ŞAHİN*

Özet

1917 yılında gerçekleşen Rus ihtilâlleri, Rus ve Dünya Tarihi için çok önemli bir dönüm noktasıdır. İlk ihtilâlle Çarlık Rusyası çökmüş, ikinci ihtilâl ise Çarlık rejimini bitiren Geçici Rus hükümetinin kısa ömrünün sonu olmuştur. Gerek Geçici hükümet ve gerekse Bolşevik hükümeti Ermenilere yönelik politikalar ve yayınlamış oldukları beyannâmelerle, selefleri Çarlık Rusyası'ndan farklı düşünmediklerini göstermişlerdir. I. Dünya Savaşı'nın bu son evresinde Rus hükümetlerinin bu politikaları, işgalden kurtulma aşamasında bulunan Doğu Anadolu'daki Türk topraklarının müstakbel kaderiyle yakından alakalı olmuştur. Rus işgal sahasında bulunan ve Rusya'dan bölgeye getirilen Ermeniler, Rus hükümetlerinin mezkûr toprakları terk etmemek için vaatlerle dolu bu politikalarıyla, birtakım hayalî beklentilere kapılmaktan kendilerini alamamışlardır. Ancak Türk hükümetlerinin siyasi ve özellikle askerî girişimleri, bu "mev'ud politikaları" sonuçsuz bırakmakta gecikmeyecek ve Ermeni ümitlerini boşa çıkartacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Ruslar, Rus İhtilâlleri, Ermeniler, Türkiye, Çarlık Rusyası, Maverâ-yı Kafkasya, "Türk Ermenistanı".

Abstract

The year of 1917, during which two significant revolutions took place in Russia, is quite an important watershed both for the world and Russian history. After the first revolution the Tsarist Russia collapsed. The second revolution by the Bolsheviks ended the provisional government which was established after the first one. The policies pursued by the provisional government and later Bolshevik administration were not very different from those of the Tsarist Russia. Russian policies during the last phase of the First World War had a rather important impact on the fate of the Turkish territories in Eastern Anatolia. For, Turks were striving to end the Russian occupation of their lands around this time. Armenians, some of whom were already in the Russian occupation zones and the rest of whom were by and large brought to these areas from Russia could not help dreaming about being permanent in those lands due to the Russian promises. However, Turkish governments' political and especially military endeavors rendered these "promise policies" of the Russians, and the Armenians' hopes abortive.

* Prof.Dr., Sakarya Üniversitesi-Sakarya.

Keywords: *Turks, Russians, Russian Revolutions, Armenians, Turkey, Tsarist Russia, Transcaucasia, "Turkish Armenia".*

Giriş

Dünya Tarihi'ne "Rus İhtilâlleri" olarak geçmiş olan gelişmeler, tarihî süreçte her yönüyle bir "herc ü merc" özelliği göstermiş ve bilhassa Rus Tarihi için çok önemli değişiklik ve gelişmeleri ihtiva eden yeni bir süreci başlatmıştır. 1917 Şubat ve Ekim¹ aylarında gerçekleşen mezkûr Rus İhtilâlleri, yakın coğrafi çevrede bulunmaları itibariyle Türkiye ve Kafkasya'da da önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Tarih boyunca gerçekleşen Türk ve Rus ilişkilerinde, bir mücadele alanı ve daha çok bir savaş mekânı olması hasebiyle, esasında Kafkasya'nın taraflar arasında en çok yıpranan bölge olması doğaldı. Bu yüzdendir ki, Rus İhtilâllerinin de en çok etkilediği alanlardan birisi, tabiatıyla Kafkasya ve Türk Doğu sınır bölgeleri oldu. Bu bölge, sadece Türk ve Rus ilişkilerinin ana teması olmakla kalmıyor, aynı zamanda Türk-Ermeni ilişkileri açısından da dikkatleri üzerine çekiyordu.

Şubat İhtilâli'nden sonra Kafkasya ve özellikle Kafkasya'nın güneyini oluşturan Maverâ-yı Kafkasya² bölgesi, oldukça hareketli gelişmelere sahne olacak gibiydi. Çarlık Rusyası'nın yıkılmasıyla, onun yerine geçen ve yeni Rus idaresini temsil eden Geçici Rus Hükümeti, içinde bir tane de Ermeni üyenin bulunduğu bir komite kurarak, Maverâ-yı

¹ Şubat ve Ekim/Bolşevik İhtilâlleri olarak da bilinen 1917 Rus İhtilâlleri, hakikatte mezkûr ayların hiçbirisinde gerçekleşmemiştir. Bu durum, Rumî ile Miladî takvimler arasında mevcut olan gün farkından kaynaklanmaktadır. Rumî ile Miladî takvimler arasındaki gün farkı, her yıl artmamak ve katlanmamak kaydıyla 12 ve 13 günden ibaretti. Osmanlı'nın son dönemine rastlayan evrede, Miladî tarih tespit edilirken güne 13 ilave ediliyor, Rumî tarihte ise bu işlemin tersi yapılıyordu. Yılın tespiti ise, Rumî takvim aranıyorsa Miladî takvimden 584 çıkarılıyor, Miladî takvim aranıyorsa Rumî takvime 584 ilave ediliyordu. Osmanlı devleti 1790 yılından itibaren Rumî/Malî takvimi kullanmaya başlamıştı. Bu takvim, 1840 yılından itibaren ise, Hicrî takvim ile birlikte kullanılmaya başlandı. Ancak bu ilave ve çıkarmalardan dolayı bazı karışıklıklar söz konusu olabiliyor ve sıkıntılar ortaya çıkıyordu. Bu nedenle aradaki ikiliği ve gün farkını ortadan kaldırma düşüncesinde olan Osmanlı devleti idarecileri, konuyla ilgili birtakım çalışmalar yaptırılmışlardı. Ancak bu çalışmaların meyvesi, Mart 1917 tarihinden önce alınamadı. Nitekim bu tarihte çıkarılan bir kanunla, 15 Şubat 1332 Rumî tarihinin ertesi günü, 16 Şubat yerine 1 Mart 1333/1917 kabul edilerek, aradaki 13 günlük "gün farkı" tamamen ortadan kaldırıldı. Bu tarihten sonra sadece 584 sayısı esas alınarak, aradaki yıl farkı mevcut kaldı. Yani sadece 584 sayısının toplanması veya çıkarılması işlemi gerçek tarihin bulunması açısından yeterli olacaktır. Bir de, şu dört ayın ismi farklılığını sürdürdü: Teşrin-i evvel: Ekim, Teşrin-i sani: Kasım, Kânun-ı evvel: Aralık ve Kânun-ı sani: Ocak. Bunların dışında iki takvim arasında hiçbir fark kalmadı (Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Takvimü's-sinin, hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı, Ankara, 1993, s. IX-XI, 541). Rusya Miladî takvimi 1918 yılında kabul etti. Nitekim 1 Şubat tarihine 13 gün ilave edilerek, 14 Şubat 1918 Miladî tarihi elde edilmesiyle, iki takvim arasındaki fark da ortadan kaldırılmış oldu (E. H. Carr, Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi I (1917-1923), çeviren: Orhan Suda, İstanbul, 1989, s. 7-8). Burada Osmanlı ve Rusya'nın kullanmış olduğu bu takvimsel farklılıklar izah edildikten sonra, Şubat ve Ekim İhtilâllerinin Miladî karşılığını vermek doğru olacaktır: Şubat İhtilâli, Rumî: 27 Şubat 1917, Miladî: 12 Mart 1917. Ekim İhtilâli, Rumî: 25 Ekim 1917, Miladî: 7 Kasım 1917. Yani Şubat İhtilâli gerçekte Mart'ta ve Ekim İhtilâli ise gerçekte Kasım ayında meydana gelmiştir. Sadece o dönemde Rusya'da Rumî takvim geçerli olduğu için, geleneksel olarak Şubat ve Ekim İhtilâli kavramları sözlü ve yazılı olarak kullanılmaya devam etmiştir.

² Genel olarak Kafkas dağlarının güneyi için kullanılan Maverâ-yı Kafkasya tabiri, tarih literatürüne çok farklı isimlerle geçmiştir. Bunlardan en çok bilinenlerini şöyle sıralamak mümkündür: Maverâ-yı Kafkasya, Transkafkasya, Güney Kafkasya, Zakafkasya, Cenubî Kafkasya, Kafkas-ötesi, Kafkas-berisi, Kafkas-ardı vs. Esasında farklı anlamlara gelse de ve Türkiye'nin ve Rusya'nın coğrafi durumlarına göre farklılık arz etse de, bu tabirlerden kast edilen mana, Kafkasya'nın güney kısmıdır. Bugün genel olarak Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletlerinin kapladığı alan olarak bilinen bu bölgenin güneyini çoğunlukla Aras nehrinin çizdiği İran, doğusunu Hazar denizi, kuzeyini Kafkas sıradağları ve batısını Karadeniz ve Türkiye oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere bölgenin sınırları genel olarak doğal bir şekilde oluşmuştur.

Kafkasya’da kontrolü sağlamaya kalkışmıştı. Daha çok Ozakom³ olarak bilinen bu komiteye, I. Dünya Savaşı sırasında Rusya’nın Osmanlı devletinden almış olduğu topraklarla birlikte tüm Maverâ-yı Kafkasya’nın sivil idaresi görevi verildi⁴. Üyeleri Rus, Azerî, Gürcü ve Ermeni delegelerden oluşmaktaydı. Komite teşkil edilirken bölgenin demografik durumu dikkate alınmamış ve nüfus azlığına rağmen Gürcülerden iki kişiye görev verilmişti⁵. Sadece bu yanı dahi, Ozakom’un çok sağlıklı bir şekilde hayata getirilmediğinin işaretçisidir. Bu teşkilat, önce Geçici Rus hükümetinin ve sonra Kerensky tarafından kurulacak Rus hükümetinin Maverâ-yı Kafkasya’daki idare organı olarak gelişme gösterecektir.

Rus halkı ihtilâller münasebetiyle çok zor bir durumda bulunmasına rağmen, Geçici hükümet “savaşa devam” anlamına gelen “zafere kadar savaş” prensibiyle hareket ederek, hiç beklenmeyen ve Rusya’nın gerçek durumuna hiç de uygun olmayan politikalar uygulamaya başladı. 17 Mart 1917’de Rus hükümeti tarafından yapılan bir açıklamayla, “yeni hükümetin, devrilmiş olan yönetimin uluslararası antlaşmalarına sarsılmaz bir biçimde bağlı kalacağı ve Rusya’nın yapmış olduğu vaatleri de yerine getireceği” bildiriliyordu⁶. Benzer açıklamalar sonraki günlerde de devam edecektir. Bu politikaların en büyük şaşkınlığı ve sürprizi Türkiye’de uyandırdığından şüphe yoktur. Çünkü Türkiye ihtilâlin çıkmasını büyük bir memnuniyetle karşılamış, bunu en azından ezeli rakip durumundaki Rusya’nın parçalanması ve esir milletlerin özgürlüğe kavuşması olarak değerlendirmişti. Bunda Türkiye’nin savaş sırasında Rusya’ya karşı kaybettiği toprakları geri alma düşüncesinin yattığı da tabiidir.

Gelişmeler karşısında büyük ümitlere kapılan Türkiye açısından hiçbir şey beklendiği gibi olmadı. Geçici hükümetin özellikle Ermeniler konusunda hayata geçirdiği uygulamalar, Kafkas cephesinin Türkiye ve Rusya arasında büyük problemlere sahne olacağını adeta önceden gösteriyor gibiydi. Fakat Rusya’nın ihtilâller yüzünden bölgedeki yokluğu hesaba katıldığında, Türkiye’nin asıl problemi, Ermenilerle yaşayacağı da açıktı. Rusya’nın bölgeye yönelik başlattığı uygulamaların ise, mevcut Türk-Ermeni gerginliğini artıracığından da şüphe yoktu. Konuyla ilgili endişeler ve gelişmeler, kısa zaman zarfında kendisini göstermeye başladı. Geçici hükümetin bu konudaki ilk uygulaması 9 Mayıs 1917 tarihinde “*Türk Ermenistanı*”⁷ Hakkındaki Düzenleme” adıyla kabul edildi ve resmî yayın organı olan Vestnik

³ Ozakom, Rusça “*Osobyı Zakavkazskii Komitet*” ibaresinin ilk hecelerinden oluşmaktaydı. “Özel Maverâ-yı Kafkasya Komitesi” anlamına gelen bu teşkilata, Şubat İhtilâli sonrası bölgedeki iç karışıklıkları sona erdirmek ve düzeni sağlamak görevi verilmişti. Komite bir nevi genel valilik gibi çalışacaktı (The National Archives of the United States, Paris Peace Conference, No. 184.021/162; Firuz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*, Birmingham, 1951, s. 34).

⁴ Richard G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918*, Berkeley, Los Angeles, 1967, s. 75-76.

⁵ Atı, 7 Mart 1334/1918, No. 66.

⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. III, 1914-1918 Genel Savaşı, kısım: 4, Savaşın Sonu, Ankara, 1983, s. 65.

⁷ Ermenilerin, Türkiye’nin doğu vilayetleriyle ilgili öteden beri birtakım düşünce ve emelleri olduğu bilinmektedir. Onlar tarih boyunca, bugünkü Türk Doğu vilayetlerinin oluşturdukları arazi ile birlikte yine bugünkü Ermenistan topraklarını birleştirip, “Grand Armenia” dedikleri “Büyük Ermenistan” hayalini gerçekleştirmek istemişlerdir. Bu nedenle, “çok önemli beklentilerinin” olduğu Türk toprakları için bazı tabirler geliştirmişlerdir. Osmanlı devleti döneminde doğudaki bu topraklara Vilâyât-ı Şarkıye veya Vilâyât-ı Sitte adı verilmekteydi. Doğu vilayetleri veya altı vilayet olarak anlandırılabilen bu topraklar, Osmanlı idarî bölünüşüne göre şu vilayetlerden oluşuyordu: Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas ve Elazığ (Ali Emiri, *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyesi*, İstanbul, 1334/1918, s. 19). Türkiye Cumhuriyeti’nin bugünkü idarî bölünüşüne göre ise otuza yakın ilin bulunduğu bu bölge, Batı ve Ermeni kaynaklarında, Türk versiyonundan farklı, ancak birbirine benzer şekillerde ifade edilmiştir. Nitekim bazı Batı kaynaklarında “Six Armenian Vilayets” (Altı Ermeni Vilayeti) şeklinde adlandırılırken, bazılarında “Turkish Armenia” (“Türk Ermenistanı”) ve “Batı Ermenistan” suretlerinde karşımıza çıkmaktadır. Adı geçen bu toprakların önemli bir kısmı, I. Dünya Savaşı içerisinde Ruslar tarafından ele geçirilmişti. Erzurum, Van ve Bitlis vilayetleri bu

Vremennago Prativelstva'da yayınlandı. Bu beyannameye göre, daha önce Ozakom'un idaresi altına verilen ve savaş sırasında Ruslar tarafından işgal edilen Türk toprakları olan "Türk Ermenistanı" arazisi, doğrudan doğruya Geçici Rus hükümetinin idaresi altına alınıyor, buranın yönetimi için bir genel komiser tayin ediliyor ve bu komiserin, sivil işlerle ilgilenen bir yardımcısı bulunuyordu. Bu kararname, görünürde de olsa Ermeni isteklerinin gerçekleştirilmesi yolunda, onlar adına önemli bir başarı niteliğindedir. Ozakom'la memnun edilemeyen Ermeniler, şimdi mevcut durumdan hoşnut görünüyordular⁸. Ama gerçek durumun böyle olduğuna dair herhangi bir emare yoktu. Ruslar bu konuyla ilgili olarak tamamen farklı düşünüyorlardı. Çok değil, daha bir yıl önce Rus Hariciye Bakanı Sazanof, Kafkasya Genel Valisi Nikolay Nikolayeviç'e yazdığı bir mektupta, Türk Doğu vilayetleri ve Ermenilerle ilgili niyetlerini şöyle izah ediyordu:

"Doğu Anadolu'nun mühim kısmının işgalimiz altında bulunduğunu göz önünde tutarak, kat'i olarak Rusya'ya ilhak edilecek yerlerin gelecekteki idaresi için şimdiden tedbir olmamız zorunludur... Bu konuda en güç ve nazik mesele, Ermenistan meselesidir... Ermeni meselesini incelerken iki mühim nokta göz önünde bulundurulması icap etmektedir. Birincisi Rusya'nın himayesi altında müstakil bir Ermenistan'ın kurulmasını istemektir. Bu fikir, Ermeni milliyetçileri tarafından kuvvetle müdafaa edilmektedir. Diğer nokta da Ermenilerin yerine gene Müslümanları yerleştirmektir. Benim görüşüme göre, Rus hükümeti bu iki noktaya da şiddetle karşı gelmek zorunluluğundadır. Büyük Ermenistan'ın kurulması meselesine gelince, bu bölgede Ermeniler hiçbir zaman çoğunluk sağlayamamışlardır. Bundan başka müstakil ve büyük bir Ermenistan'ın kurulması, Rusya'nın menfaatine ve dış politikasına tamamen aykırıdır. İstenen şekilde bir Ermenistan'ın vücuda getirilmesi, azınlığı çoğunluğa hakim bir vaziyete koymaktır. Halbuki, böyle bir durum çıkarmak hiçbir zaman Rusya için elverişli olamaz".

14 Haziran tarihli bu mektuba yaklaşık üç hafta sonra, 3 Temmuz 1917 tarihinde cevap veren Kafkasya Genel Valisi Nikolayeviç, konuyla ilgili düşüncelerini şöyle ifade ediyordu: "14 Haziran tarihli mektubunuzu aldım. Düşüncelerinize tamamen katılıyorum. Benim fikrime göre Rus hudutları içinde bir Ermeni meselesi olmamalıdır. Bu gibi meselenin bahis konusu edilmesine bile müsaade etmemek, her Rus'un vazifesidir. Esasen umumî valisi bulunduğum Kafkasya'da, Ermeniler, Müslümanlardan, Gürcülerden ve Ruslardan tamamen farksızdırlar, aynı hukuka sahiptirler. Bu şartlar içinde Ermenilerin ayrıca imtiyaz istemelerine kat'iyen müsaade edilmeyeceği gayet tabiidir. Aynı politikayı, Rusya'ya ilhak edilecek olan Türkiye'nin doğu illerinde de aynen tatbik edeceğim. Müstakil Ermenistan'a gelince, Rusya kat'iyen bu fikri müdafaa edemez. Çünkü müstakil bir Ermenistan, gelecekte Rusya için büyük tehlike teşkil edebilir. Buna karşılık, işgal etmiş bulunduğumuz yerlerdeki Ermeni mekteplerine, dinî ve diğer müesseselere özel imtiyazlar vermek kabildir. Bu münasebetle şunu da ilave etmek isterim ki, halen Kafkasya'ya sığınmış olan Ermeni muhacirlerini hemen vatanlarına iade etmek için, şimdiden tedbir almak zorundayız. Çünkü muhacirleri

cümledendi. Zaten bu dönemde "Türk Ermenistanı" tabiri bu topraklar için kullanılıyordu. Ancak Mondros Mütarekesi'ni müteakiben İtilaf devletlerinin ve onların himayesindeki Ermenilerin lehine gelişmelerin olması nedeniyle, bu tabire yeniden sun'i bir boyut kazandırılacak ve yukarıdaki arazilere Elazığ, Sivas ve Diyarbakır vilayetleri de dahil edilecektir. Böylece onlar açısından altı vilayetin bütünlüğü de sağlanmış oluyordu. Bu isimlendirmenin bugün halâ birçok batı kaynak ve harita/atlasında aynı surette devam etmesi, dün ile bugün arasındaki bakış açısının pek de farklı olmadığı fikrini doğrulamaktadır.

⁸ Enis Şahin, "Türkiye'nin Kafkasya Politikalarında Ermeni Faktörü (1914-1918)", Sekizinci Askerî Tarih Bildirileri Semineri I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. 372.

geçindirmek için sarfettiğimiz parayı tasarruf etmiş olacağız”⁹. Bu yazışmalardan da anlaşılacağı üzere, Ruslar Ermenilere değil toprak vermek, muhacirleri için sarfedecekleri paraları dahi nasıl kurtarabileceklerinin hesaplarını yaparlarken, Ermeniler “büyük bir hayal” ve “uyandırılmaz derin rüyalar” içerisinde bulunuyorlardı.

Rusların gerçek düşünceleri böyle olmasına rağmen, şimdi anlaşılan oydu ki, o sıradaki Rus politikalarının gereği olarak, doğudaki Türk toprakları ve dolayısıyla Ermeniler konusundaki Rus politikaları mahirâne bir tarzda tekrar uygulamaya konulacaktı. Çarlık dönemi ile Geçici Hükümet dönemi Rus politikalarının birbirinden farksızlığı esasında sürpriz değildi. Nitekim Ermeni meselesinde izlemiş oldukları politikalarda çok inişli-çıkışlı ve menfaatlerine göre aşırı derecede değişken bir politika izlemiş olan Rusların, burada da farklı bir yöntem izlemediklerini anlamak esasında zor değildi. Nitekim 9 Mayıs tarihli bu kararın altında da “acil bir siyasi tavrı” yattığı kolaylıkla anlaşıldı. Rusya “zafere kadar savaş” prensibi doğrultusunda beyanatta bulunmasına rağmen, Rus ordusu içindeki özellikle küçük rütbeli subaylar ve erlerin önemli bir kısmı, kendi kendilerini terhis ederek, ülkelerine dönmeye başlamışlardı¹⁰. Savaştan bıkan ancak yerlerini terk edemeyenler ise, Türk siperlerine yönelik dostluk mesajları vermekten geri durmuyorlardı¹¹. Kafkas cephesindeki bu Türk toprakları üzerindeki hakimiyetini kaybetme noktasına giden Geçici Rus hükümeti, selefının savaş sırasındaki kazançlarının bekçiliğini, Ermenilere yaptırmak istemişti¹². İki aşamalı plânın ilk evresinde Türkiye’nin doğudaki topraklarına Rusya’nın ön-ayak olmasıyla Ermeniler yerleştirilecek, ikinci aşamada ise bu Ermenilerin yerlerini zaman içerisinde şartların değişmesiyle birlikte tekrar Ruslar alacaklardı. Plânın bu ikinci aşaması Ermeniler tarafından “anlaşılamadığından”, onlar bu işe “gönüllü” olarak sahip çıktılar. Rus hükümeti tarafından atanan genel komiserin yardımcılığına da bir Ermeni getirilmişti ki, bu kişi, Rus askerlerinin tahliye ettiği Türk topraklarının, kısa zaman içerisinde Rusya’dan getirilen Ermenilerle doldurulmasında başlıca rolü oynamıştır. Onbinlerce Ermeni’nin toplanıp getirilmesinden sonra, özellikle Van ve Bitlis vilayetlerinde önemli bir Ermeni yoğunluğu görülmeye başlandı¹³. Bu suretle Ermenileri kullanma yoluna giden Rusların, bu politikalarında başarılı oldukları anlaşılıyordu. Ermeniler de, “Rus süngüsüne dayanarak, Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya’daki millî problemlerini” halletmeyi düşünüyorlardı¹⁴. Ama böyle bir politikayı uygulama alanına koymak ne kadar mümkün olabilecekti?

Ermenilerin bu gelişmelerden büyük bir memnuniyet duyduklarından şüphe yoktur. Onlar konuyla ilgili hazırlıklarına büyük bir hız verdiler. Hatta Ekim 1917 tarihinde Tiflis’te Taşnakların çoğunlukta olduğu çok büyük bir kongre gerçekleştirdiler. Orada “Büyük Ermenistan” (?) kurulması kararlaştırıldı ve bunu gerçekleştirmek amacıyla bir de “Ermeni Millî Meclisi” adı verilen bir teşkilat kuruldu. Bu meclisle birlikte, Ermeniler büyük bir silahlanma girişimine başladılar. Öyle ki meclis, 32 yaşına kadar olan Ermenileri silah altına çağırıdı¹⁵. Böylece Rusların Türklerden işgal etmiş oldukları toprakların nasıl muhafaza edileceği ve Ermeniler tarafından nasıl iskâna tabi tutulacağı anlaşılmış oldu. Bu esasında,

⁹ Niyazi Ahmet Banoğlu, Ermeni’nin Ermeni’ye Zulmü, Ankara, 1976, s. 110-111.

¹⁰ ATASE (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi), Arşiv (A). 1-2, Klasör (K). 302, Dosya (D). 1231-937, Fihrist (F). 7.

¹¹ Akdes Nîmet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, s. 301.

¹² Mîm Kemal Öke, Ermeni Meselesi 1914-1923, İstanbul, 1986, s. 152.

¹³ Sergeï Afanasyan, L’Arménie L’Azerbaïdjan Et La Géorgie De L’Indépendance à L’Instauration Du Pouvoir Soviétique (1917-1923), Paris, 1981, s. 26.

¹⁴ Mir Yacoub, Le Probleme Du Caucase, Paris, 1933, s. 89.

¹⁵ The Transcaucasian Post, 15 March 1919, No. 7.

sun'î bir Ermenistan oluşturabilmek amacıyla, Ermenilerin Osmanlı devletine yönelik olarak hazırlıklarına başladıkları yeni bir savaştan başka bir şey değildi. Ancak Bolşevik İhtilâli ile birlikte, gelişmeler bambaşka bir seyir alacaktır.

Bolşevikler tarafından 7 Kasım 1917 tarihinde gerçekleştirilen ihtilâlle birlikte, Rusya'daki idare, aynı yıl içerisinde ikinci kez el değiştirmiş oldu. Geçici hükümet yıkıldı ve yerine sonradan Sovyet Rusya'ya dönüşecek olan Bolşevik hükümeti kuruldu. Müteakiben 8 Kasım 1917'de bizzat Lenin tarafından kaleme alınan bir "sulh kararnamesi" yayınlandı. "Barış dekreti" olarak da bilinen bu kararname, savaşa hemen son verilmesi, ilhaksız ve tazminatsız bir barış imzalanması ve self-determinasyon gibi kavramları ihtiva ediyordu. Bilhassa savaşa son verilmesi, toprak ilhak etmeden ve tazminat ödenmeden bir barış yapılması, denilebilir ki, en çok Türkiye'nin işine geliyordu. Zira Türkiye, 1917 yılının başına kadar Doğu Anadolu'daki mühim miktarda arazisini Rusya'ya terketmek zorunda kalmıştı. Trabzon, Erzurum, Erzincan ve Van gibi mühim şehirler Rusların kontrolüne geçtiği gibi, İran sınırına kadar Türkiye'nin bu hattın doğusundaki tüm arazilerle de bağlantısı kalmamıştı¹⁶. Dolayısıyla böyle bir barış dekretiyle, Türkiye hiçbir arazisini kaybetmemiş oluyor, tazminat ödemiyor, daha açık bir ifadeyle 1914 yılında, savaştan önceki sınırlar Türkiye ile Rusya arasında geçerliliğini koruyordu. Bu durum, Türkiye açısından bulunmaz bir nimet gibi görünüyordu. Bundan dolayı Bolşevik İhtilâli ilk anda Türkiye'de büyük bir memnuniyet uyandıracaktır. Ancak kısa zaman sonra durum aydınlanmaya ve gelişmelerin gerçek mahiyeti anlaşılmaya başlanacaktır ki, bu durum, ülkede aynı oranda büyük bir hayal kırıklığı yaratacaktır.

Aynı yıl içerisinde ard arda meydana gelmiş ihtilâller yüzünden mevcut iç savaşın devam ettiği Rusya, bir an evvel barış yapmak ve savaşı sona erdirmek zorundaydı. Bu, Rusya'nın gerçeğiydi. İç savaşı durdurmadan, hariçteki mücadelelerin başarıya ulaşması mümkün görünmüyordu. Ancak bu gerçek, Geçici hükümet tarafından görülememiş ve kısa zaman içerisinde bu hükümet de tarihe karışmıştı. İşte bu noktada Bolşeviklerle Geçici hükümet birbirinden ayrılmıştı. Geçici hükümetin düştüğü hataya, Bolşevikler düşmedi. Onlar, Rusya'nın içinde bulunduğu şartları çok iyi bir zamanlamayla fark ettiler ve gereğini yapmaya çalıştılar. Bolşevikler gerçekte çok barışçıl fikirlere sahip olmasalar da, Rusya'nın gerçeklerinin farkındaydılar.

Bu yüzden Bolşevik hükümeti Almanya'nın başını çektiği İttifak devletlerine müracaat ederek, İtilaf devletlerinden ayrılarak savaştan çekilmek istediğini bildirdi. Rusya buna mecburdu. Zira Kafkas cephesindeki durumlarının iyi olmasına karşılık, Alman cephesindeki durumu iç açıcı değildi. Bu yüzden Ruslar, bu iki cephenin birbirini dengeleyeceğini düşünmekteydiler. Yani Alman cephesindeki dezavantajını, Kafkas cephesindeki avantajıyla dengelemek istiyordu. Ama zaman içerisinde, Kafkas cephesinden de ayrılmak istemediği anlaşılacaktır. Diğer taraftan Rusların girişimleriyle başlayan barış müzakereleri, taraflar arasında 15 Aralık'ta Brest-Litovsk Mütarekesi'nin imzalanmasıyla sonuçlandı¹⁷. Böylece Rusya ile İttifak devletleri cephesinde genel bir mütareke yürürlüğe girmiş oldu. Bundan üç gün sonra, Kafkas cephesinde Ruslar ve Türkler arasında Erzincan Mütarekesi imzalandı¹⁸. Bu suretle Rusya, İttifak devletlerinden sonra, Türkiye ile de Kafkas

¹⁶ Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 330-331.

¹⁷ Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, c. I, ves. 12, s. 26-28; John W. Wheeler-Bennett, Brest-Litovsk, The Forgotten Peace, March 1918, London, 1963, s. 93.

¹⁸ ATASE, A. 4-1933, K. 2697, D. 284-88, F. 1-45, 1-46; A. 4-3671, K. 2930, D. 555, F. 1, 1-1, 1-2, 1-3.

cephesinde mütareke imzalamış ve bir anlamda barışı garantilemişti.

Bolşevik Rus hükümeti, düşündüklerini gerçekleştirmek için artık harekete geçebilirdi. Nitekim öyle de oldu. Türk Doğu Anadolu'sunu hiçbir zaman terk etmek istemeyen Bolşevikler, bu konuda bazı çözüm formülleri aramaya başladılar. Onlar, Rusya'nın bu durumunun geçici olduğuna inanıyorlar, iç savaşın yatıştırılmasına kadar bölgeyi doğrudan ellerinde bulunduramayacaklarını bildiklerinden dolayı, bu işe dünden hazır olan Ermenileri devreye sokmayı plânlıyorlardı. İç savaşın bitirilmesi ve Bolşeviklerin hakimiyetlerinin sağlamlştırılmasından sonra ise, tekrar devreye girecekler ve kontrolü sağlayacaklardı. Bu nedenle o an için Ermenilerin “gönlünü almak” gerekiyordu.

Bolşeviklerin Ermenileri kazanmaya yönelik faaliyetleri, 1917 yılı son günlerinde düşünceden uygulamaya konuldu. Bu amaçla ilk girişim 29 Aralık tarihinde gerçekleştirildi ve Bakû Sovyeti'nin başkanı Stephan Şaumyan'ı “Kafkasya'da Sovyet hakimiyetinin kurulmasına kadar” “Kafkasya Fevkalade Komiseri” olarak tayin etti¹⁹. Oysa bu sırada Maverâ-yı Kafkasya'da, Bolşeviklerin hakimiyetini kesinlikle tanımayan “Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği” adlı bir teşkilat mevcuttu. Bu teşkilat bir anlamda Ozakom'un devamıydı. Maverâ-yı Kafkasya'nın üç milleti Azerî, Gürcü ve Ermeniler Bolşevikleri asla tanımadılar. Onlar, Rusya'nın gerçek inkılapçı hükümeti olarak, Rus Çarlığı'nı deviren Geçici Rus hükümeti kabul ediyorlar ve Geçici hükümeti yıkan Bolşevikleri kanun dışı görüyorlardı²⁰. Bu fikir ayrılığı, iki tarafı birbirinden iyice uzaklaştıracak ve Maverâ-yı Kafkasya'nın bağımsızlığına kadar artarak devam edecektir. İşte 29 Aralık tarihli Bolşevik girişimi, hem Ermenileri kazanmak ve hem de Maverâ-yı Kafkasya'da kendisine yönelik olarak oluşturulmuş muhalefeti kırabilmektir.

Sovyet Halk Komiserleri hükümetinin (Sovnarkom) Milliyetler Komiseri olan Stalin, 31 Aralık tarihinde, Ermeniler konusundaki girişimlerini bir adım daha ileriye götürdü. Ve Bolşevik hükümetinin yayın organı durumundaki Pravda gazetesinde “Türkiye Ermenistanı Hakkında” adını taşıyan bir bildiri yayınladı. Bildiri, Ermenilere yönelik bir çağrı niteliğindeydi²¹ ve onlara, “sorunlarının çözümünü, sovyetler temelinde oluşan yeni Rusya içinde aramaları”²²ni tavsiye ediyordu. Bu bildiri, Ermenilerin, Azerî ve Gürcülere destek vermemeleri, dolayısıyla Bolşeviklere karşı oluşturulan Kafkas federasyonunun dağılması gerektiği anlamına da geliyordu.

¹⁹ Cemil Hasanov, Azerbaycan Beynelhalk Münasebetler Sisteminde 1918-1920'nci İlle, Bakû, 1993, s. 42.

²⁰ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Enis Şahin, Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918), Ankara, 2002, s. 103-123.

²¹ Stalin imzalı bu bildiri, Ermenilerin kazanılması yönündeki en önemli faaliyetlerden birisidir. Ermenilerin “can alıcı noktalarına dokunan” bu bildirin bir kısmında, Stalin Ermenilerin gönüllerini şu ifadelerle fethetme amacını güdüyordu: “Yurtlarının kahraman savunucuları olan, lâkin siyasette hiç de uzak görüşlü politikacılar olmadıkları için, emperyalist diplomasi haydutlarına tekrar tekrar aldanan Ermenistan'ın evlatları, şimdi artık eski diplomatik kombinasyonların Ermenistan'ı kurtuluşa götüreceği yol olmadığını anlamak zorundadırlar. Mazlum halkları kurtuluşa götüren yolun, Ekim'de Rusya'da başlamış olan işçi inkılabından geçtiği açıktır... Bu mülâhazalara esasen, Halk Komiserleri Sovyeti, “Türkiye Ermenistanı”nın kendi mukadderatını serbestçe tayin etmesine dair hususî bir dekret çıkarmayı kararlaştırmıştır... Rusya halkları bilsinler ki, Rusya İnkılabı'nda ve onun hükümetinde işgalcilik meyli yoktur. Herkes bilsin ki, Halk Komiserleri Sovyeti, emperyalistlerin yürüttüğü millî zulüm siyasetinin aksine olarak, mazlum halkların tamamıyla kurtuluşu siyasetini takip etmektedir” (İ. V. Stalin, Eserleri, c. IV). Bu ifadeler, o günün Rusya'sında pek çok yokluk, sıkıntı, mahrumiyet ve tabii ki mecburiyet içerisinde bulunan hangi millete sevimli gelmeyebilirdi ki!

²² Stefanos Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu, çeviren: Şirin Tekeli, İstanbul, 1994, s. 296.

Bütün bu gelişmeleri müteakiben, Bolşevik Rus hükümetinin Ermenileri kazanmaya yönelik girişimlerinin en önemlisi, 1918 yılının ilk günlerinde oldu. Stalin'in yukarıdaki bildirisinde işaret ettiği kararname, 11 Ocak 1918 tarihinde Sovyet Halk Komiserleri Şurası'nda oybirliğiyle kabul edilmişti. 13 Ocak 1918 tarihli Pravda gazetesinde yayınlandığı için daha çok 13 nolu dekret olarak bilinen kararname, özetle şu bilgileri içeriyordu: Sovyet Rus hükümeti Ermenilerin "Türk Ermenistanı"nda kendi mukadderatlarını tayin etmesini desteklemektedir, Ermenilerin bölgede bir halk oylaması yapmaları için gerekli şartlar şunlardır: Rus ordusu "Türk Ermenistanı" arazisinin dışına çıkacak ve bölgedeki Ermenilerin mal ve mülkünün emniyetinin korunması için bir Ermeni Halk Milisi teşkil edilecek, Ermeni muhacirleri ve çeşitli memleketlere dağılmış olan Ermeni mültecilerinin bölgeye dönmeleri sağlanacak, bölgede geçici bir idarenin kurulması temin edilecek, Stephan Şaumyan yukarıda sayılan hususların uygulanması için yetkili kılınacaktır. En ilginç olan hükümlerden birisi de son kısımdaydı. Buna göre, "Ermenistan'ın hududu, komşuları ile yapacağı görüşmeler sonunda tespit edilecektir"²³.

Ermeniler açısından son derece önemli hususlar içeren bu kararname, uygulamaya konulamayan bir "niyet belgesi" olarak kaldı. Çünkü, tehire tabi tutulmuş Ermenileri yeniden geri döndürmek hususunda Türkleri kimin zorlayabileceği, bu bölgelerde bir Ermeni milisinin güvenliği nasıl sağlayabileceği ve Taşnak partisinin kontrolündeki Bakû Sovyeti'nin şefi olan Şaumyan'ın yönetimine tabi olmayı nasıl kabul edeceği, cevabı bilinmeyen sorulardandı. Onun için, bu dekretin doğurduğu tek sonuç, esasında "Türk tepkisini harekete geçirmek"ten başka bir şey değildi. Bu durumu Yerasimos şu şekilde ifade etmektedir: "Türkler, Brest-Litovsk'ta, bir yandan Sovyet heyetinin Avusturya-Almanya baskısına direnmekte zorlandığını, bir yandan da Kafkasya'nın Rusya anayurduyla bağlarını gevşetmekte olduğunu fark ettiler. Bütün bunlar, Türklere, Kafkasya'da silaha başvurma ve müzakere masasına dönme alternatiflerini peşpeşe kullanma ve bir tür kedi fare oyunu oynama olanağını sağladı"²⁴. Gerçekten de böyle bir dekretin kabulü ve ilânı, Türkiye'yi devreye sokacak ve adeta müdahalesini meşrulaştıracaktır.

Rusların böyle bir kararname yayınlamaları Ermenilerin müdafii rolü üstlenmelerinin önemli sebepleri vardı. Öncelikle Rus sosyalistleri ve Bolşevikleri arasında hatırı sayılır miktarda Ermeni vardı ki, onların desteği alınmış olacaktı. Üstelik Avrupa ve Amerika'daki sosyalistlerin gözüne girilecekti. Bu nedenle "Türk boyunduruğu" altında bulunan "zavallı" Ermenilerin haklarını korumak gerekiyordu. Esasında Ermenilerin yaptıkları ayaklanmalar ve bunu takip eden katliamlar, dışarıdan gelen ve büyük kısmı sosyalist menşeli olan kışkırtmaların eseri idi. Bu "mazlum Ermenilerin" kurtuluşu, Sovyet telakkisine göre, ancak "zalim Türk" idaresinden çıkarılmalarıyla mümkündü. Dolayısıyla "Türk Ermenistanı"nda bulunan Ermenilerin, bizzat kendileri tarafından idare edilen bir "Ermenistan" kurmaları gerekiyordu²⁵. Bolşeviklerin Ermenileri koruma siyasetine sıkı sıkıya sarılmalarının asıl nedenlerinden birisi de, böyle davranmakla Türk Doğu vilayetleri üzerindeki hukuklarını devam ettirebilecekleri ve bunu meşrulaştırabileceklerine dair düşünceleriydi. Bu dekretle Ruslar, Türkiye'ye "bu bölgeyi ben boşalttım, ama sen de girme" mesajını vermek

²³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO, A.VRK, No. 817/40, La Civil gazetesinin 18 Kânun-ı sani 1918 tarihli nüshasından naklen; Enver Konukçu, "Ermenistan Kararnamesi", Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I, 37 (Ocak-Şubat 2001), s. 302-304; Haluk Selvi, Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu, Sakarya, 2004, s. 87.

²⁴ Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar, s. 296-297.

²⁵ Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 355.

istemişlerdi. Yani bölgenin Rus amaçlarına hizmet etmesi bu dekretle sağlanmış olacaktı. Böylece hem Ermenileri kazanmak suretiyle, Maverâ-yı Kafkasya'yı istikbalde onlara dayanarak ele geçirmek, hem de Ermenileri koruyarak görünerek, Batı dünyasında Almanya'ya karşı taraftar kazanılması hususu da imkân dahiline alınıyordu. Görünürde böyle bir politikanın getirilerininin bu sonuca varacağı kesin gibiydi. Ama uygulama acaba aynı sonuçları verecek miydi?

Çünkü Bolşevikler tarafından yayınlanan "Türk Ermenistanı Kararname"nde ciddi boyutta tutarsızlıklar mevcuttu. Bunların ilki, oluşturulacak halk milisinin, bölgede yaşayan bütün halkın çıkarlarını nasıl koruyacağıydı. Nitekim güvenilirliği ispat edilmiş Osmanlı resmî sayım sonuçlarına göre, savaşın başladığı 1914 yılında Osmanlı ülkesi dahilindeki Ermenilerin genel nüfusa oranları sadece % 6.9 idi²⁶. Bu rakam, Türk Doğu vilayetlerinde²⁷ biraz daha artıyordu ama % 90'lara yaklaşan Türk-Müslüman çoğunluğu karşısında bunun hemen hemen hiçbir anlamı olmayacaktı. Üstelik bu küçük azınlıktan müteşekkil bir milis teşkilatının, çoğunluğun haklarını ve güvenliğini koruma konusunda aciz kalacağı ve bunu kendi menfaatine uygun tarzda çözüme kavuşturacağı da ortadaydı. Kaldı ki, bu girişimler, zaten güvenliğin çok bozuk olduğu bölgeyi, iyice bir kaos ortamına sürükleyecekti. Esasında Rusların istediği de buydu. Türk Doğu vilayetlerinde karışıklığın sürmesi ve istikrarın sağlanamaması, onların ileriye dönük müdahalelerini de kolaylaştıracaktı. Üstelik bu gelişmeler olduğu sürece, Rusya'nın "Rusya'sız olmuyor ve müdahale etmek gerekiyor" düşüncelerine meşrûluk da kazandırılmış olunacaktı.

Dekretteki ikinci tutarsızlık, Sevk ve İskân Kararı doğrultusunda başka bölgelere nakledilmiş Ermenilerin geriye döndürülmeleri için Sovyet makamlarının girişimleri konusundaydı. Rus başkenti Petrograd civarındaki hadiselerde dahi uzun süre aciz kalmış Sovyet Rus hükümeti, Ermenilerin bu geri döndürme işlemini sağlamak üzere, acaba Türk idarî ve askerî makamları üzerinde nasıl bir baskı oluşturabileceklerdi. Bu tamamen propaganda amaçlı olarak kararnameye konulmuştu. Ermenilere sahip çıkıldığının onlara hissettirilmesinden başka birşey değildi. Üçüncüsü, Rus ordularının terhis edilmesi ve cepheden çekilmesinden sonra, Türk ordusunu durduracak hiçbir kuvvet kalmamışken, bu dekreti hangi güç uygulama alanına koyacaktı. Türk hükümeti, daha o sırada başlamış olan Müslümanlara yönelik Ermeni çete faaliyetleri karşısında meşru müdafaa durumunda kalır ve bölgeye müdahale etme gereğini görerek ordusunu bölgeye sevkederse, onu hangi güç durdurabilecekti!²⁸ Hepsi bir yana Brest-Litovsk ve Erzincan Mütarekelerinin imzalanmasının getirdiği avantajlar ve Rusların ilhaksız-tazminatsız bir barış tezi karşısında, Türkiye daha önceki kayıplarını telafi etme aşamasına gelmişken, onu bu noktadan hangi kuvvet döndürebilecekti!

²⁶ Öke, Ermeni Meselesi, s. 132 dn8.

²⁷ Vilâyât-ı Şarkıye veya Vilâyât-ı Sitte adı verilen Türk Doğu vilayetlerindeki (Sivas, Erzurum, Elazığ, Bitlis, Diyarbakır ve Van) Türk ve Ermeni karşılaştırmalı nüfusları şu şekildeydi: Sivas Vilayeti 939.735 Türk, 147.099 Ermeni; Erzurum Vilayeti 673.497 Türk, 124.377 Ermeni; Elazığ Vilayeti 446.379 Türk, 79.821 Ermeni; Bitlis Vilayeti 309.999 Türk, 117.492 Ermeni; Diyarbakır Vilayeti 496.101 Türk, 75.850 Ermeni ve Van Vilayeti 179.380 Türk, 67.792 Ermeni (Türk Tarih Kurumu, Tevfik Bıyıklıoğlu Arşivi, No. 5). Bu bilgiler, tamamen nüfus istatistiklerine dayanan Kemal Karpat'ın "Osmanlı Nüfusu 1830-1914" adlı değerli eserinde de aynen aktarılmaktadır (Kemal H. Karpat Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri, İstanbul, 2003, s. 208-221). Burada verilen rakamların doğruluğu, sadece yerli kaynaklarca değil, batı kaynakları tarafından da onaylanmıştır. Sadece bu rakamların varlığı bile, Ermeni iddialarının asılsızlığını ispat etmeye yetmektedir.

²⁸ Stefanos Yerasimos, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), İstanbul, 2000, s. 16.

Bolşevik Rus hükümetinin, ilk kurulduğu dönemde sadece Ermenilere değil, diğer unsurlar ve özellikle Müslümanlar konusunda yayınlanan kararnameleleri olduğu ve onları kazanmaya yönelik vaatlerinin de bulunduğu²⁹ gerçeği göz önüne alındığında, izlenen bu politikaların tamamen propaganda amaçlı olduğunu anlamak da zor olmayacaktır. Ancak böyle bir kararnamenin Ermeniler üzerinde gerekli etkiyi yaptığı da ortadadır. Nitekim Kirakosyan adlı bir Ermeni'nin söz konusu bu dekretle ilgili ifadeleri, Rusların Ermeniler nezdinde gerekli inandırıcılığı sağladıklarının ve amaçlarına ulaştıklarının da delilidir. Kirakosyan'ın ifadeleri şu şekildedir: "Sovyet hükümetinin 'Türkiye Ermenistanı' hakkındaki kararname, Türk istibdadı ve istilacı gayretleri aleyhine yönelmiştir. Türkiye emperyalizmi, savaşın durdurulmasından, Rus askerlerinin vatanlarına dönmek istemesinden ve Sovyet hükümetinin Çarizm'in ilhakçı politikasını suçlamasından faydalanarak, Ermeni topraklarını yine işgal etmek, Ermeni halkının kanunî haklarının gerçekleştirilmesini engellemek istiyordu"³⁰. Bu ifadeler, hadiselere "Sovyet tarih telakkisi" doğrultusundaki bakış açısının da önemli örneklerindedir. Bu gelişmeden bir süre sonra 28 Ocak 1918 tarihinde Bütün Rusya Sovyetleri III. Kongresi'nde, Halk Komiserleri Sovyeti'nin Ermenistan'a "self-determinasyon" hakkını takdim etmesi de memnuniyetle karşılanacaktır³¹. Bu suretle, 13 nolu dekret, Rusların yetkili makamları tarafından bir kez daha tasdik edilmiş oluyordu.

Ancak yukarıda ifade edildiği gibi, böyle bir dekretin Türkiye üzerindeki tek etkisi, "Türk tepkisini harekete geçirmek" olmuştur. Nitekim Moskova'daki Türk Muhtelit Komisyonu'nda bulunan Galip Kemalî Bey aracılığıyla 13 nolu dekretten haberdar olan Brest-Litovsk'daki Türk heyeti, konuyla ilgili olarak 18 Ocak'ta zaman kaybetmeden Rus delegasyonu ile görüşmüştür. Türk Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Rus heyetinden Troçki ile yaptığı uzunca görüşmede, bu dekretin yayınlanmasını şiddetle protesto etmiş, bundan doğacak feci sonuçların bütün sorumluluğunun Sovyet hükümetine ait olacağını bildirmiş, Rusya'ya mensup olmayan bir memleketin ahalisini silahlandırarak, istiklâl ilânına sevk ve mecbur etmenin Rus inkılabının ileri sürdüğü ve Rus murahhaslarının müdafaa ettiği esaslara da uygun olmadığını ifade etmiştir. Ahmet Nesimi Bey'e göre, Türkiye ve müttefikleri ile sulh müzakerelerine girişen Rusya idarecileri, bu şekildeki davranışlarıyla ve Doğu Anadolu'daki Ermenileri silahlandırmakla, Türkiye'ye karşı alenî olarak düşmanca bir siyasete başvurmuş oluyorlardı. Bu suretle Ruslar, arzu edilen barışın yapılmasına engel teşkil edeceklerdi. Bu mülakat hakkında Ahmet Nesimi Bey tarafından Talat Paşa'ya tafsilatlı bilgi verilmiş ve bunun sonucunda Talat Paşa'da şöyle bir kanaat ortaya çıkmıştı: "Ruslar Doğu Anadolu'dan çekilirlerken Ermenileri silahlandırmış olacaklarından, bu araziye geri almak için Ermenilere karşı kuvvet sevk etmek mecburiyeti hasıl olacaktır. Bu nedenle hazırlıklı olmak gerekmektedir"³². Görüldüğü üzere Rus manevraları karşısında Türk tarafının faaliyetleri gecikmeden gerçekleşmiş ve gerekli önlemler kısa zaman zarfında alınma aşamasına gelmiştir. En üst düzeydeki bu girişimlerle birlikte Türk tarafının konuyla ilgili refleks ve tepkisi de iyice şekillenmeye başlayacak, ancak -belki de- Rusların beklentilerinin aksine, Türk hükümeti bu konuda çok radikal adımlar atmakta tereddüt göstermeyecektir. Nitekim 12 Şubat 1918 tarihinde başlatılacak olan Türk ileri harekâtının en önemli sebebi, Rusların bölgede bırakarak silahlandırdıkları Ermenilerin, bölgenin yerli ve sivil halkına yapmış oldukları kötülük ve

²⁹ Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, c. I, ves. 3, 18, s. 14-15, 34-35; Lenin, Stalin, Mao, Dimitrov: Türkiye Üzerine, İstanbul, 1977, s. 120-123; Kâmuran Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953, Ankara, 1991, s. 1.

³⁰ D. J. Kirakosyan, Zapadnaya Armeniya Vı Godı Pervoy Miravoy Vaynı, Erivan, 1971, s. 434-435.

³¹ Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar, 296-297.

³² Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 370-373; Bayur, Türk İnkılabı Tarihi III/4, s. 122-123; Yusuf Hikmet Bayur, "Birinci Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış ve Anlaşmalarımız I", Belleten, XXIX/115 (1965), s. 510-511.

mezalimleri engelleme şeklinde kendisini gösterecektir. Öyle ki, Ermenilerin Rusların teşvik ve yardımlarıyla atmış oldukları bu “yanlış adımlar”, Doğu vilayetlerinde ve Kafkas cephesinde 1918 yılının ilk yarısında Osmanlı devletine gerek askerî ve gerekse siyasî olarak oldukça büyük avantajlar sunacaktır.

Sonuç

Rus İhtilâlleri Rusya için olduğu gibi, Kafkasya ve Türkiye için de oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Şubat ve Bolşevik İhtilâllerinin sonuçları dolaylı olarak değil, Kafkasya'nın ve Türkiye'nin tarihini doğrudan doğruya etkilemiştir. Bunun en önemli delillerinden birisi, Ermeni meselesi konusundadır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren izlemiş olduğu politikalarla zaten bu meselenin ortaya çıkışındaki başlıca “müsebbib” olan Rusya devletinin 1917 yılındaki idarecileri de, seleflerinden farklı olmadıklarını veya farklı düşünmediklerini ortaya koymuşlardır.

Rusya'da Çarlığın devrilmesiyle birlikte yaşanan ilk ihtilâlde, iç savaş ve bozuk ekonomi nedeniyle Rusya'nın genel durumu savaşı devam ettirmeye müsait olmadığı halde, işbaşındaki idareciler Rusya'yı felakete götürecek politikalar uygulamışlardır. Nitekim “zafere kadar savaş” prensibini uygulayan Geçici Rus hükümeti, Kafkas cephesinde savaş sırasında işgal ettiği ve elinde tuttuğu Türk topraklarının bekçiliğini Ermenilere yaptırmak amacıyla, meşhur Mayıs kararnamesini kabul etmiş ve yürürlüğe koymuştur. Bu düzenlemeyle Türk Doğu Anadolu'sunda sun'î bir Ermeni yoğunluğu gözlenmeye başlamıştır. Ruslar Ermenileri bölgede yoğunlaştırmak suretiyle, onlara bu coğrafyada bir “vatan vereceklermiş” gibi davranarak, esasında bölgedeki varlıklarını onlara dayalı olarak devam ettirmeyi amaçlamışlardır. Ancak Ermenileri kullanarak, Kafkas cephesindeki hakimiyetini sürdürme düşüncesini taşıyan Geçici Rus hükümetinin bu politikası, herhangi bir başarıya ulaşamayacak ve zaten bu hükümetin ömrü, Bolşevik darbesi nedeniyle çok uzun olmayacaktır. Kaldı ki, durumu savaşı devam ettirmeye müsait olmayan Rus ordusu, Bolşevik İhtilâli'nden çok önce, 1917 yazından itibaren cepheyi tahliye etmeye başlamıştı.

Kasım ayının başından itibaren Rusya'daki idarenin yeni sahibi olan Bolşevikler, aynı politikayı, bu kez farklı bir yöntemle gerçekleştirmek isteyeceklerdir. İktidara geldikten sonra savaştan çekilme kararında olduklarını beyanla bu yönde hareket eden Bolşevikler, 1917 yılının son günleri ve yeni yılın ilk günlerinde çıkarmış oldukları kararnamelerle, Ermeniler konusunda tıpkı selefleri gibi düşündüklerini ve farklı davranmayacaklarını yinelemişlerdir. Ortada sadece yöntem farklılığı vardır. Nitekim Geçici Rus hükümeti bu politikayı Kafkas cephesini terk etmeden sürdürürken, Bolşevikler cepheyi terk etmek zorunda kaldıkları halde aynı siyaseti devam ettirmeye çalışmışlardır. Onlar bu suretle barışçı bir politika izlediklerini gösterecekler, ancak arka planda bölgede bıraktıkları Ermenileri silahlandırmak suretiyle, bölgenin bekçiliğini onlara yaptırmak isteyeceklerdi. Yani “bir taşla iki kuş” vuracaklar, bir taraftan böyle bir politikayla Ermenilerin hamisi olduklarını gösterecekler, diğer taraftan Doğu Anadolu'dan ellerini çekmemiş olacaklardı. Kısacası resmî ve gayrî resmi Rus politikaları birbirinden oldukça farklıydı.

Yürütülen Rus politikalarının esassız olduğu ve uygulama alanına konulmasının imkânsızlığı kısa zaman zarfında kendisini göstermekte gecikmedi. Çünkü Türk tarafı deyim yerindeyse bu “aldatmacayı” “yutmadı”. Önce III. Türk Ordusu Kumandanlığı vasıtasıyla Rus Kafkas Orduları nezdinde Ermenilerin tahliye bölgesinde yapmış oldukları fenalıkları önlemek

için defaatle yazışmalarda bulundu. “Bu fenalıkların yapılmasına engel olun” mesajını, Rus tarafına açık açık verdi. Ancak bundan istenilen sonuç elde edilmeyince, caydırıcı ve radikal tedbirlere başvurmaktan çekinmedi. Nitekim 12 Şubat 1918 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin başlattığı ileri harekât büyük bir başarıyla devam ettirilerek, Türk birlikleri kısa zaman zarfında savaştan önceki Rus sınırına varacaklar, müteakiben 1877-1878 Osmanlı-Rus sınırına ulaşan askerî birlikler, yer yer de 1828-1829 yılındaki Türk-Rus sınırına kadar olan bölgeleri kontrol altına alacaklardır. Bu sefer, Osmanlı devletinin yıkılışından önceki son zafer sayılarından sonuncusunu oluşturmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Afanasyan, Sergei, *L’Arménie L’Azerbaidjan Et La Géorgie De L’Indépendance à L’Instauration Du Pouvoir Soviétique (1917-1923)*, Paris, 1981.
- Ali Emirî, *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyesi*, İstanbul, 1334/1918.
- Atı, 7 Mart 1334/1918, No. 66.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet, *Ermeni’nin Ermeni’ye Zulmü*, Ankara, 1976.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
- Bayur, Yusuf Hikmet, “Birinci Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış ve Anlaşmalarımız I”, *Bellekten*, XXIX/115 (1965).
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. III, 1914-1918 Genel Savaşı, kısım: 4, *Savaşın Sonu*, Ankara, 1983.
- Carr, E. H., *Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi I (1917-1923)*, çeviren: Orhan Suda, İstanbul, 1989.
- Dokümanı Vneşney Politiki SSSR, c. I, Moskova, 1959.
- Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Takvimü’s-sinin*, hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı, Ankara, 1993.
- Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE)
- Gürün, Kâmuran, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Ankara, 1991.
- Hasanov, Cemil, *Azerbaycan Beynelhalk Münasebetler Sisteminde 1918-1920’nci İlle*, Bakû, 1993.
- Hovannisian, Richard G., *Armenia on the Road to Independence 1918*, Berkeley, Los Angeles, 1967.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Demografik ve Sosyal Özellikleri, İstanbul, 2003.
- Kazemzadeh, Firuz, *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*, Birmingham, 1951.
- Kirakosyan, D. J., *Zapadnaya Armeniya Vı Godı Pervoy Miravoy Vaynı*, Erivan, 1971.
- Konukçu, Enver, “Ermenistan Kararnamesi”, *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*, 37 (Ocak-Şubat 2001).
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990.
- La Civil, 18 Ocak 1918.
- Lenin, Stalin, Mao, Dimitrov: *Türkiye Üzerine*, İstanbul, 1977.
- Mir Yacoub, *Le Probleme Du Caucase*, Paris, 1933.
- Öke, Mim Kemal, *Ermeni Meselesi 1914-1923*, İstanbul, 1986.
- Selvi, Haluk, *Birinci Dünya Savaşı’ndan Lozan’a Ermeni Sorunu*, Sakarya, 2004.
- Stalin, İ. V., *Eserleri*, c. IV, İstanbul, 1990.
- Şahin, Enis, “Türkiye’nin Kafkasya Politikalarında Ermeni Faktörü (1914-

1918)”, Sekizinci Askerî Tarih Bildirileri Semineri I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

Şahin, Enis, Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918), Ankara, 2002.

The National Archives of the United States (USA.NA), Paris Peace Conference, No. 184.021/162.

The Transcaucasian Post, 15 March 1919, No. 7.

Türk Tarih Kurumu, Tevfik Bıyıklıoğlu Arşivi

Wheeler-Bennett, John W., Brest-Litovsk, The Forgotten Peace, March 1918, London, 1963.

Yerasimos, Stefanos, Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), İstanbul, 2000.

Yerasimos, Stefanos, Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu, çeviren: Şirin Tekeli, İstanbul, 1994.